

Fri vilja och omänsklighet

Mijailo den mentalsjuka, den omänskliga eller något annat. Hur definierar vi oss och andra?

POLITIK & SAMHÄLLE
3 okt 2004

Fri vilja har alltid varit ett av de mest diskuterade ämnen, i alla slags tankeverksamheter, från den vardagliga "common sense" över vetenskaper, psykologi till filosofi. Ända sen mänsklighetens gryning har vi ältat detta problem, och nu efter så många sekel har vi knappast kommit underfund med fenomenet. Det skulle ta en livstid att enbart vältra sig igenom allt skrivet om valfriheten.

Det som man nog skulle säga sig veta är att även om man har en fri vilja så är den inte absolut som Guds t.ex. Så antingen förnekar man den eller försöker försona den med determinism, kausalitet, naturlagar, samhällets normer o.s.v.

När man förnekar dess realitet brukar man komma med en hel del bevis på hur orsak och verkan fungerar, hur alla val på sätt och vis är bestämda av åtskilliga faktorer o.s.v. Problemet är att vi, även om vi på en filosofisk nivå inte anser oss tro på den fria viljan så medger vi att den är ett problem. Den ställer till det så att säga. Det är svårt att få in den i kalkylen. Omöjlig att formulera och sätta i en formel. Problemet är helt enkelt att även om vi avsäger oss valfriheten så kan vi inte helt och hållet sudda ut den. Den spirar alltid up från tänkandets filtrar.

Själv tänker jag att om man inte har någon fri vilja så kan man inte heller ha en åsikt om den för den skulle inte ens ha funnits som ett filosofiskt problem om vi inte förhöll oss till den. Jag menar, hur kom vi på den överhuvudtaget och i första hand? Varifrån dök den upp? Från vår egenskap som människor att vi bryr oss, tycker jag. Inte i den vardagliga meningen "jag bryr mig" eller "jag bryr mig inte". Människan bryr sig alltid. Hon bryr sig i och med att hon förhåller sig till sig själv, till saker hon använder i vardagen, till andra individer hon identifierar med (och genom) sig själv. Vi bryr oss om vårt vara. Därför är vi delvis fria att välja.

En dörr kan inte vidröra tröskeln under den. Den har ingen fri vilja och den bryr sig inte. En människa kan. Om man nu säger att ytterst sett så är det ingen skillnad mellan dessa två, att båda finns och förgås genom de okuvliga naturlagarna (Guds vilja i religiösa sammanhang) så varför straffa människor för vad de gör? Jo, för att vi inte kan bortse från att vi är fria.

Om jag inte trodde på valfrihet, det brukar svaras, så skulle jag kunna i princip döda och våldta (alltid detta hemska exempel) utan att vara ansvarig. Det skulle inte finnas något ansvar. För även om jag ser att det finns flera möjligheter framför mig att välja så är det en massa faktorer som bestämmer mig som person och determinerar mina val. Så egentligen finns det inga "multiple choices" utan bara en enda raka vägen (till helvetet kanske).

Jag tycker att vi vet att vi har fri vilja, det gör vi alltid från början. Ingen lär oss detta. Vad vi lär oss är att vi kanske inte är fria. Vi lär oss resonera om hur det skulle vara, eller hur det är och inte ha någon. Vi lär oss att vi inte vet att vi har den utan att vi bara tror vi gör det. Men vad skulle hända om jag verkligen slutade "tro"

(eller veta) att jag är fri. Skulle jag, som i det förskräckliga exemplet, börja döda och våldta (detta exempel visar egentligen att vi kan vara väldigt hemska men att det finns en vilja som håller dessa i schack). Nej, för då skulle jag vara som en dörr. Jag skulle inte göra någonting alls. Jag skulle inte bry mig, inte vidröra världen och livet.

För att äntligen komma till ett intressant exempel, nämligen fallet Mijailo och mordet på Anna Lindh. När man följer rättegången och hur den svänger, vilka argument kommer från vilken sida, hur dessa tolkas o.s.v. från perspektivet av fria viljan problemet så kan man konstatera att det är en underliggande element i vårt rättssystem (och världen över) att man har valfrihet.

Å ena sidan tas Mijailos barndom upp, hans uppfostran, det liv han levt (tvingats leva?), i ett försök att bevisa att han inte haft något val, att han inte var "normal" i denna stund (sjuk, mildare sagt). Alltså ingen fri vilja. Han såg aldrig några möjligheter. Allt var en konsekvens av orsak och verkan, de naturliga lagarna. Samhälls normer av typen, "du skall inte döda" (som också ingår i en slags determinism) bet inte på killen. Så, å andra sidan, kanske han var fri, påstår de besvikna över hans dom. Fri att välja bort det som han lärt sig var rätt. Han kan inte ha missat den biten. Han valde att ignorera den, att vara fri och göra det han ville. Han var inte en tunnelbanedörr som inte bryr sig, utan någon aning om hur, när och varför.

Man tror helt enkelt att han gjort en McMurphy (Gökboet). Han låtsas vara psykiskt störd för att undvika fängelse. Men om han har sett filmen så måste han ha varit avskräckt för att McMurphy blir (kanske också var) mentalt obalanserad, plågas och dör. Men så var han kanske påmind om en senare version av mentala institutioner, från Stulen lycka (Girl, Interrupted), en mildare bild av moderna anstalter, utan elchocker och sådan tortyr. Han kanske tror sig komma lätt undan.

Men det gör han inte. Beteckningen "psykiskt sjuk" betyder i all sin helhet att han fräntas sin mänsklighet. Den fria viljan du ser. Hade han bedömts ansvarig då skulle hans monstrositet, hans icke-normalitet vara mer normal. Den skulle vara motsatsen till den vardagliga normala. Han må vara dålig men han är i alla fall mänsklig. Han gjorde orätt men att fela är mänskligt (visst brukar man säga att mördare är omänskliga, Hitler och hans gäng är alltid ett gott exempel, också de som slänger atombomber på folk i vilket namn som helst, men tänk på hur normala liv dessa levde, med familjer, sina jobb, hur de umgicks med vänner, älskade sina barn även om de slaktade andras, lyssnade på musik, läste litteratur o.s.v.) Han kan tänka och resonera. Samhällsnormer kunde inte styra denna man. Han har skäl, motiv, drivkraft, starka mentala krafter för att han kan välja sin frihet, välja att gå emot hela mänskligheten och döda.

Utan dessa är han en växt, en dörr, en tröskel man snubblar över. Han har berövats sin mänsklighet. Om man juridiskt sett påstår att han inte haft något val pga. sin störning då måste han skolas om, till att i framtiden lära sig på nytt att vi har en vilja att välja och att det finns valmöjligheter som t.ex. att inte döda i stället för att döda. Han måste bli normal igen. Han har klassats som icke normal, icke mänsklig. Han måste återskapa, återfå sin mänsklighet, han måste börja bry sig igen. Han gör inget numera. Han säger inget. Han handlar inte. Han har tappat "tron" på den fria viljan?

Vi har väldigt svårt att identifiera oss med sådana mäniskor. Vi kan känna något slags empati men aldrig identifiera oss med dem. Man kan identifiera sig med en

som dödat i svartsjuka, jag har hört folk som kan föreställa sig även hur desperation skulle kunna leda till självmordsattacker, men det verkar omöjligt att göra så med psykiskt sjuka. De är för främmande. Stackars dem, brukar man säga. Men föreställ dig vad det innebär att vara en sådan. Det är visst skrämmande.

Man kanske kan säga att jag förväxlat begrepp, men dessa begrepp är ju sådana. Vad är omänskligt - ett djur, ett träd, månen, allt som inte har förstånd och kan urskilja rätt och fel, som inte riktigt kan välja sin väg. Mer: att döda hänsynslöst, utan att bry sig, utan att se andra möjligheter, att inte ångra sig i efterhand. En som dödar i svartsjuka bryr sig om på ett extremt sätt.

Så, även när och om Mijailo nu kommer ut i framtiden så kommer han alltid att bära denna prägel att han en gång i tiden inte var mänsklig. Han kommer att misstänkas för möjliga återfall. Vara den instabile, den som inte finner sig i normalitetens gränser. Jag måste säga att, även om han nu inte är psykiskt sjuk, så har han knappast kommit lätt undan. Han lär inte flina för sig själv och tycka att han lurat alla.

Adnan Mahmutovic
www.adnanmahmutovic.com